

АЯЗ

ГЫЙЛӘЖЕВ

ЯН

УЧАГЫМ, ЯН

АЯЗ ГЫЙЛӘЖЕВ

ЯН, УЧАГЫМ, ЯН

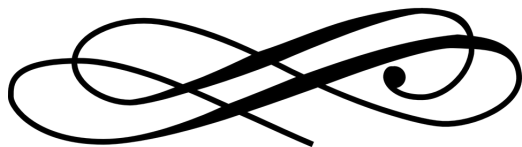
Хикәя тексты авторның 2014 елда басылган
2 жилд Сайланма Әсәрләр китабыннан
алынды.

Сканлау, текстны таныту, укып чыгу һәм
китап калыбына күчерү

Заһир Г. Хәсән тарафыннан башкарылды.

17.11.2017

Казан

I

Март башлары иде. Колхозның ат караучысы Сөнгатулла абзый өенә кичкырын гына, нигәдер кәефләнеп, бик шат чырай белән кайтты. Ул өйалдында йөткөргәләп, аякларын чистарткалап торды да, бүген генә чыптасы кубарылып алынган жиңел ишекне киң генә ачып, өйгә керде. Юка ак би-яләйләрен мич буена кибәргә куйгач, кыска пальтосын сал-мыйча гына сәкегә утырды. Утырды да сораулы караш белән нидер көтеп торган карчыгына карап елмаеп алды һәм түгәрәк кенә, кечек кенә сакалын сыйпап куйды.

— Быел безнең өйдә барысы да начальникка әйләнеп бара бит, карчык, сизәсеңме?

Сәрби түти, кулындагы тастымалын тезе өстенә куеп:

— Нигә, сиңа әйтәм! Әллә берәр яңа нәрсә булдымы? - диде.

— Шул шул! Искитәрлек яңалык бар, карчык. Быел безнең колхоз «Динамо» колхозын ярышка чакыра.

— Әй Аллам! Жиңелеп, адәм көлкесенә калмассызмы соң? Тирә-юньдә генә түгел, районда да беренче колхоз лабаса!

Сөнгатулла абзый жиңелчә көлеп жибәрде:

— Калмассызмы, имеш! Калмабызмы диген. Сиңа да бик уңай эш таптылар әле, карчык.

Сәрби түти Сөнгатулла абзыйга гажәпләнебрәк карады да ышанырга да, ышанмаска да белмәгән тавыш белән әйтә куйды:

— Ай Аллам! Кайсы уйлап чыгарган аны?! Нинди эш ди ул тагын. Бакчага карачкы гына итеп куймасалар тагын, бел-мим!

Сөнгатулла абзый, бик житди төс алып, үзе дә сизмичә, кулын селки-селки сөйли башлады:

— Бүген үзебезнең партиянең, әйе, ягъни коммунистлар партиясе Үзәк Комитетының февраль пленумы карарын өй-рәндәк әле без, карчык. Ай-яй зур нәрсәләрне йөкли ул безгә. Язгы чәчүгә эшкә билгеләнгән кешеләрнең исемлеген дә тагын бер мәртәбә тикшереп чыктык. Наһарны яшелчә звено-сына керткәч, председатель Исмәгыйльнең аш пешерүче итеп кемне куярга диюен ишетү белән, кугыз, мин әйтәм, минем карчыкны! Мондый кайнар елда ул барыбер тик ятарга риза булмас, дигән идем, Исмәгыйль көлөп үк жибәрде, үзебез дә шулай дип уйлап тора идек, Сөнгатулла абзый, ди.

Сәрби түти нәрсәдер әйтмәкче булып авызын ачарга жыенган иде, ишектән пөхтә генә киенгән кызы килеп керде. Ул сүзсез генә өстен салып элдә дә, жилдә кызарган йөзен әнисенә борып:

— Сине котларга ярый бүген, әнкәй, - диде.

Сәрби түти:

— Кит аннан. Менә атаң да шулай дигән була. Булдырып булырмы соң аны? - дип маташса да, тавышында риза булу гына түгел, хәтта берәз горурану һәм шатлану билгесе бар иде.

Сөнгатулла абзый, моны сизеп, яшьләрчә бармакларын шартлатып, аягы белән идәнгә тибеп үк куйды:

— Дәшмә, сиңа әйтәм. Булдырабыз аны!

Сәрби түти жиңелчә шаяру белән:

— Белмим инде, белмим! Эшкә дә бик акрын инде мин. Житешә алмыйча көлкегә калмасам... - диде.

Кыз, озын калын толымнарын ике кулы белән сүтә-сүтә, анасының ябык, чандыр гәүдәсен бүген генә күргәндәй, йотылып карый-карий:

— Эш өстеннән беребез дә йөгереп кенә узмыйбыз инде анысы, - диде.

Сөнгатулла абзый бу юлы сүзгә кушылырга тиеш тапмады, ахры, киштәдә яткан күн биялэйләрен күзе белән эзләп алып киде дә ашыкмый гына чыгып китте.

Быел гына яшелчә звеносының житәкчесе итеп билгеләнгән Разыя почмактан кечкенә каты тышлы китапны алып укый башлады. Әнкәсе исә лампага ут кабызды.

Сәрби түти, илле бишнең арғы ягына чыккач, колхоз эшеннән читләшеп, йорт тирәсендә генә урала башлаган иде. Уллары гына түгел, кече кызы Разыя да инде үсеп, кул арасына керә төшкәч, ул күбрәк вакытын тавык-чебеш, каз-күркәләр карап, жиңелрәк эшләр белән генә уздыра торган булып китте. Әмма аңарга картлыгын тыныч кына уздырырга туры килмәде. Сугыш башланып, олы уллары фронтка китте. Ул кечкенә кызы һәм карты белән генә калды. Ләкин Сәрби түти йорт тирәсендә генә йөрмәде, колхозга да бик күп ярдәм итте. Сугышчыларга жылы киёмнәр жыйганда, оекбашлар, биялэйләр бәйләргә дә өлгерде. Чәче агарганнан-агара барса да, үзе иңе өстендә торган картлыгының бер ун елын алып ташлагандай булды. Сыер да сауды, хәтта уракка да чыккалады. Әмма менә сугыш беткән елны ул саулыкка туймый башлады. Еш кына биле авыртты, нигәдер күз аллары караңгыланып торды. Сәрби түтине, үзе дә сизмәстән, олы яшьтәге карчыклар рәтенә кертеп, колхоз эшенә тартмый башладылар. Ләкин менә бүген картыннан ишеткән хәбәргә ул, каршы килгән булып маташса да, эченнән куана. Зур хәзерлек белән, дүрт күз белән көтеп торгандай көтелә торган язгы чәчүдә үзенң дә тик ятмаганына, кырда шау-шу арасында булачагына куана иде. Гомумән, эшсез торуны яратмаганга, көченә күрә һаман-һаман тырышасы килә иде аның.

II

Колхоз председателе Исмәгыйль Билалов, утыз-утыз биш яшьләрдәге таза ир, эре генә итеп туралган йорт тәмәкесен юан гына итеп төрдә дә, шырпысын сыза-сыза, тәрәзә аркылы күзәтә башлады. Правлениегә таба бер яшь егет килә иде. Исмәгыйль, чыгарга әзерләнгән жиреннән кире утырып, керүчене көтеп калды.

— Чыгарга әзерләнәсез, ахры, Исмәгыйль абый, саумысыз! - диде әлеге яшь егет, килеп керүе белән.

— Зарар юк, өлгерербез. Яхшы гына, энәкәш.

Керүче унсигез яшьләрдәге, аксыл ябык чыраена килешеп тора торган юка кылыч борынлы, юка иренле егет иде. Аның авыру йөзә гадәттәгедән арыкланганга, зур кара күзләре тагын да зуррак, тагын да моңлырак булып калганнар. Йөзәндә дә, нечкә озын бармакларында да ниндидер нәфислек, хатын-кызларга охшаганлык бар иде. Ул, моны сизгән кебек, үзенең ак нәзек бармакларын әле артына яшерә, әле шакмаклы кепкасы астына тыга иде. Үзе алдында утырган нарат кебек таза, нык Исмәгыйль Билаловка ниндидер гаепле чырай белән карагандай, ул уңайсызланып кына сүз башлады:

— Исмәгыйль абый, мин бит быел укырга бармыйм. Жәйне монда гына уздырырга уйлыйм.

Председатель, тәмәке төтенә өрөп:

— Йә, йә! Шуннан ни димәкче буласың? - диде.

— Шул. Мин эшсез ятам, ә сез мине күрмисез, - диде егет, тагын да оялыбрак.

Исмәгыйль, бу юлы инде бик житди итеп:

— Онытмадык, Мөнир. Без сина берәр жиңелрәк эш бирербез. Мәсәлән... - дип сөйли башлаган иде дә, егет, Исмәгыйльне бүлөп:

— Ә нигә жиңел эш? Минем шул атлар янында йөрисем килә.

Председатель риза булмаган төс белән башын чайкап

куйды. Аннан соң, Мөнирнең ак чыраена, нәзек бармакларына карап:

— Атлар янына? Сабан да, тырма да сиңа авыррак булыр шул, энем, - диде. - Аннан соң, сорарга онытканмын да, сиңең укуың нигә тукталды?

Мөнир әле генә ишектән килеп кәргән Сәрби түтине берәз карап сүзсез торды да йомшак тавыш белән сөйли башлады:

— Авырдым мин, Исмәгыйль абый. Сынауларны көзгә кадәр кичектерделәр дә, мин менә ялга чыгарга мәжбүр булдым. Хәзер инде рәтләнеп киләм. Бер ел булса да колхозда эшләп калыйм дим. Ике елдан бит инженер. Әллә сабан сөрөп була аннары, әллә - юк. Сездә сабанчылар да житеп бетми шикелле.

Сәрби түти таягын почмакка куйды да, өстәл янынарак килеп:

— Дөрөс, улым Мөнир! Сабанчылар житми. Мин дә нәкъ шул хакта сөйләшергә дип килдем. Бергәләп сөйләшик әле, - диде.

— Йә, йә, син ни димәкче буласың, Сәрби түти? - диде Исмәгыйль.

Сәрби түти урындыгына жай гына утырды.

— Менә шул, улым Исмәгыйль. Ул Сәхип малаен сабаннан алыгыз сез. Йокысыннан да уяна алмый, яшырәк тә...

Председатель, берәз уйланып, бармаклары белән өстәлгә чирткәләп алды:

— Кешебез юк бит. Өйрәнер. Беренче елы бит.

Сәрби түти бер Мөниргә, бер Исмәгыйльгә карап дәвам итте:

— Аннары, Исмәгыйль улым, сукачылар иртәгә басу артын сөрә башлыйлар икән. Аш эзерләүне дә шунда, урмандагына көйләсәк, сабанчылар кайтмыйча, кунып эшләрләр иде. Кайтып йөрөп, бик күп вакытлары әрәм була шул.

Исмәгыйльнең чыраена ниндидер бер ачыклык чыкты

ул:

— Сиңа гына бик уңайсыз булмаса, Сәрби түти... Ул шулай карар да кылынган иде. Бик шәп чыгачак, - диде. - Иртәгәдән мин бөтен эйберләрене, атлар фуражын урманга илттерә башлармын.

Тәрәзә кырыена ук килеп баскан Мөнир бу хәбәргә бирәк шатланды. Сәрби түти дә, Исмәгыйль дә берәзгә тынып калдылар. Алар икесе дә күчү мәшәкәтьләре һәм аны җиңеләйтү турында уйлылар иде.

III

«Басу арты» дип йөртелә торган киң һәм кара туфраклы участка, урманга якын гына урында, менә өч көн инде Мөнир жир сукалый. Башта усалрак сабанчы малайлар аның озын бармакларыннан, атларны төче сүзләр белән иркәләп атавыннан көлөп йөдәттеләр. Әмма Мөнирнең тырышлыгы, иптәшләренә ярдәм итәргә эзәр булуы сабанчылар алдында аңа карашны үзгәртте. Кичләрен кояш батып, шәфәкь нуры сүнәр-сүнмәс чакларда, сабанчылар урманга җыйналар, һәм бу кичәләрнең уртасында һәрвакыт Мөнир була иде.

Ботак-сатаклардан эшләнгән кечкенә куышлар алдында дөрләп учак яна. Сәрби түти, нәрсәдер көйли-көйли, казанда аш болгата. Сабанчылар атларның муеннарына яңгыравыклы шөлдерләр, көмеш тавышлы кыңгыраулар тагып җибәрәләр дә, шау-гөр килеп, учак янына ашыгалар. Аш көткән, юынган арада, Мөнир аларга, дәртләнеп, шигырьләр укый. Күңелле яки сагышлы шигырьләрдән соң барысы да тынып калалар. Учакта сумалалы нарат ботаклары чартлап яна. Кинәт кенә берәр төн кошы кычкырып куя. Салкынча дым бәрәп тора торган үзәннән күңелле кыңгырау тавышлары ишетелә. Ашап-эчеп алгач, малайлар тагын Мөнир янына сырышалар.

— Мөнир абый, син шигырьчәме әллә? - диләр.

Мөнир уңайсызланып елмая. Аның авырткан жиренә тияләр. Чөнки Мөнир менә ике ел инде шигырь белән кызыксы-

на, әмма әле бер генә юл әйбер дә бастыра алганы юк.

— Минме? Юк, шигырьче үк түгел, - ди ул.

Баягы малайның тагын күңеле булмый:

— Шигырьче, шигырьче, шигырьче булмасаң, бу кадәр шигырьләрне кайдан белер идең. Чыгар әйдә безнең хакта шушында бер шигырь!

Башка сабанчылар да малайның сүзен куәтлиләр, аннан төнгә урман һәм янган учак хакында шигырь укуын сорыйлар. Мөнир кулындагы ботагын учакка ташлый һәм, сораулы карашлар белән үзенә текәлгән иптәшләренә карап, көр табыш белән башлап жибәрә:

Дөрли-дөрли, тирә якка чәчеп очкын,
Учак яна, ботак шартлый, ә урман тын.

Аның тәне буйлап эссе йөгәрә. Шушы тын урманда, якты учак тирәсенә сырышкан малайларның нинди гади һәм шигъриятле тормыш иткәнлекләре, аларның чиксез бәхетләре, күктәге йолдызларның, төннең матурлыгы, кырлар өстендәге язгы-жәйге көрәшнәң искиткеч көчлелеге хакында шигырь укыйсы килә Мөнирнең. Ул күзләрен йома һәм үзенә арыган тәне буйлап учак жылысының ничек таралуын тоя. һәм учак янында килеш шигырь туа.

Кызыл нурлар чәчә учак тирә-якка,
Караңгыда йокымсырап урман ята.
Ян, учагым, дөрли-дөрли. Мин куаныйм.
Кирәк булса, синең белән кушылып яныйм.

Сабанчылар Мөнир янына тагын да тыгызрак елышалар, бөтен күзләр аның авызына текәләр, хәтта Сәрби түти дә, табак-савыт юуын ташлап, «бәет» тыңларга килә.

Ян, учагым, төнгө урман тынлыгында,
Биесеннэр яшь каеннар ал нурында.
Дулуй-дулуй көчеңне бир бөтен якка,
Чәчрәсеннэр очкыннарың бик еракка.

Ул туктала. Малайлар тын гына дөрлөп янган учакка карап торалар. Мөнир аларның татлы балалык хыялы белән дулкынлануын күрә, аны үз хисләрен шигырендә әйтеп бетерә алмавы борчый. Ул уңайсызланып башын ия.

Сәрби түти, алар янына ук килеп:

— Йоклагыз инде, балакайлар. Иртән бик иртә уятырмын, көн бик матур булырга тора, - ди.

Алар, куышларга кереп, туннарга, бишмәтләргә төрөнәләр. Баш очында гына, яшь үлән кимереп, атлар йөри. Ерактан тонык кына булып этләр өргән тавыш килә.

Мөнир озак кына уяу ята. Бераздан ул йокымсырый башлый. Аның уяулы-йокылы хыялына төрле төшләр, иксез-чиксез башак диңгезләре, яшел ужымнар, тагын әллә ниләр керә. Кинәт ул өнөндәме, төшендәме Сәрби түтинен ачык итеп «Ян, учагым, ян!» дип мыгырдаганын ишетә.

IV

Көмеш кыңгырау тавышлары тын урманны, шул тынлыкта караңгылыкка чумып йоклаган агачларны салмак кына кочалар да еракларга, бик еракларга таралалар.

— Дзин, дзин, дзин!

Салкынча дым бәрәп торган үзән ягыннан төн кошының сузып-сузып моңланганы ишетелә. Йокычан урман өстеннән йомшак кына исеп жил уза.

Куышларда сабанчылар тигез генә сулап йоклыйлар. Сәрби түти, сүнәр-сүнмәс янган учагына вак-төяк ботаклар аткалап, бәрәңге чистарта. Ул әледән-әле башын күтәрә дә йә төн кошының тавышын, йә атларның кырт-кырт үлән өзүен тыңдый. Учактан ерак та түгел колыны белән бурлы бия ашап йөри. Учак өстеннән жиңелчә төтен үрли. Ялкын телләреннән

төшкән шәүләләр чикләвек куаклары астына посынган караңгылыкта зәгыйфь кенә бииләр. Тик бу шәүләләрне күзәтергә Сәрби түтинең вақыты юк.

Тиздән таң ата. Көнчыгыш як сизелер-сизелмәс кенә агара башлый. Үзәндә бытбылдыктар, тартарлар уяналар. Көн туып килә...

Кинәт Сәрби түти бурлы биянең, ниндидер ят хәрәкәт ясап, колакларын кайчы очы кебек итеп куеп, борчылуын күрә. Яшь колын яшен тизлегә белән әнисе янына сыена. Сәрби түти учак яныннан читкәрәк китә. Ут телләре бу кечкенә һәм ябык карчыкның күлэгәсен таң алды караңгылыгында уйнаталар. Ул учак өстенә коры ботаклар ата. Бия тагын да ныграк борчыла башлый. Түти сагая, аның колагы ниндидер ят кыштырдауны ишетә.

Бераздан барысы да тына. Бия, борчылуын басып, үләнгә иелә. Сәрби түти, жыл генә кыштырдый, ахры, дип уйлап куя һәм, мыгырданып, учак янына килә. Кинәт аның күзләренә куак асты караңгылыгыннан елтыраган ике ут күренә. Бу нәрсә? Арырак тагын ике ут. «Бүреләр!!!» Ул хәлсезләнеп китә. «Бурлы бия!» Бу бияне кыш бие аның карты Сөнгатулла тәрбияләгән, колыны исән үссен дип, көннәр-төннәр тырышкан. Ә хәзер Сәрби түти үз күзә алдында бүреләргә ашатырмы?.. Ул, жиңеләеп, Мөнир яткан куышка йөгереп керә. Ишек аркылы саркылган яктыда Мөнирнең киң генә сулап ятуы күренә. Шундый тәмле итеп, сабый балалардай рәхәт итеп йоклый ул. «Арыгандыр», - дип пышылдый карчык. Бер генә секунд тора да тышка атылып чыга карчык. Утлар акрын гына колын янына якынаялар. Сәрби түти учактан якынлы бер кисәүне ала да бүреләргә таба китә. Бүреләр аның хәрәкәтен тиз сизәләр. Алар бер-бер артлы куак артына шуышалар. Сәрби түти, утлы ботагын болгый-болгый, ерткыч өеренә каршы китә һәм, үзе дә сизмәстән, кинәт:

— Ян, учагым, ян! - дип кычкыра.

Көнчыгыштан, укалы яулыгын болгап, алсу кояш чыгып

килә. Якындагы үзәндә челтерәп су ага. Бурлы бия яшь, матур
колынын исни дә яңгыратып кешнәп жибәрә. Карт баһадир
төсле, киң күкрәген ачып, каралып яткан жир өстендә тургай-
лар сайрый. Аксыл бөдрә төтен очыртып, алан уртасында учак
яна. Ә Сәрби түти, берни дә булмаган төсле, пешеп килә тор-
ган бәрәңгене болгата. Сизепме-сизмиме, аның иреннәре еш
кына:

— Ян, учагым, ян! - дип пышылдыйлар.

1948